

Cenzura kao sredstvo ograničavanja slobode izražavanja

1. Što je cenzura i kako ju prepoznati?

Bosanskohercegovački mediji nisu slobodni i djeluju neprimjereno za suverenu europsku državu i društvo, te se oni danas suočavaju s brojnim problemima. Prije svega, mediji su suočeni s netransparentnosti medijskog vlasništva i financiranja. Potom, tu su ekonomski i politički utjecaji, problem privatizacije medija i neizvjestan status javnih servisa, cenzura i autocenzura, te tabloidizacija. Svjedočimo i brojnim utjecajima na novinare, a oni se veoma često se ne ogledaju u izravnom cenzorskom interveniranju, već u svijesti samih medijskih radnika ali i urednika o potrebi da se izvještava na određeni način, tako da je i autocenzura itekako prisutna u bh. medijima. S obzirom da je većina medija u privatnom vlasništvu, na uredniku i vlasniku je da svoju uređivačku politiku prilagode kako i kome žele, a za to ne postoje propisane sankcije. Ipak, konkretne pritiske i utjecaje pojedinaca koji utječu na cenzuru i autocenzuru uistinu nije lako dokazati, ali samo i površnim praćenjem medijskih sadržaja, posebice u razdobljima izbornih kampanja, ona je itekako vidljiva. Cenzura i autocenzura su, dakle, samo posljedica problema koji se javljaju u bh. medijima, a samo neke od njihovih posljedica su urušavanje funkcije novinarstva ali i ograničavanje slobode izražavanja. Cenzura ima više značenja i definicija, a možda najkonkretnija definicija cenzure u novinarskom diskursu je ona da je „cenzura nastojanje da se uspostavi kontrola nad javnom cirkulacijom neprihvatljivog sadržaja koji je takvim određen na temelju prethodne kvalitativno-političke procjene koju, prema vlastitim kriterijima, provode institucionalni i neinstitucionalni društveni akteri s ciljem oblikovanja sužene javnosti“ (Panić, 2017, 29). Danas je gotovo nemoguće pronaći državu koja će priznati cenzuru, ali i državu koja nije razradila mnoge planove i načine kako ušutkati novinske redakcije i medije, kako ih usmjeravati ali i kažnjavati. Veoma je važno govoriti o subjektima cenzure ali i o njezinoj svrsi. U stručnoj se literaturi navode dvije vrste subjekata cenzure. Prvi su *institucionalni*

društveni akteri koji imaju značajnu institucionalnu moć, odnosno posjeduju moć kroz društvene institucije moći. Društvene institucije možemo definirati kao institucije koje su legitimirane od strane širokog dijela političke zajednice implicitnom i eksplicitnom poslušnošću. U druge spadaju *neinstitucionalni društveni akteri*. Među njih ubrajamo pojedince, grupe ljudi, sindikati, političke stranke koje nisu dio institucija moći. Također, od velike važnosti je spomenuti i svrhu cenzure, odnosno njezin cilj. U jednoj riječi svrha cenzure je kontrola. Šire pojašnjeno, cilj i svrha su joj sprječavanje objavljivanja mišljenja i informacija suprotnih interesima države, vladajućih elita i centara moći. Posve je jasno, ona je uvijek odraz političkog stanja u državi.

Sloboda izražavanja ima svoju veliku važnost jer predstavlja jednu od ključnih osnova demokratskog društva, jedan od osnovnih uvjeta njegovog napretka i razvoja svakoga čovjeka. Temeljno je i međunarodno ljudsko pravo i kao takvo predstavlja osnovnu komponentu demokratskog društva. Pravni okvir za zaštitu slobode govora sadržan je prije svega u Ustavu BiH i u ustavima entiteta, zakonskim propisima i važećim međunarodnim dokumentima koje bi država trebala poštovati. Slobodu izražavanja jamči i Zakon o komunikacijama Bosne i Hercegovine u kojem se sektor emitiranja definira kao „sektor koji jamči zaštitu slobode izražavanja i slobode mišljenja, poštujući opće standarde ponašanja, nediskriminacije, pravednosti, točnosti i nepristranosti. Pored Zakona o komunikacijama, tu je i Zakon o javnom RTV sustavu BiH, koji jamči uređivačku neovisnost i institucionalnu autonomiju javnim RTV sustava u BiH. Ustav Republike Srpske posebno štiti slobodu javnog izražavanja u članku 25., dok u članku 26. štiti slobodu tiska i drugih sredstava javnog informiranja, a kao posebno bitan može se izdvojiti stavak 3. tog članka kojim se izričito navodi kako je „cenzura tiska i drugih vidova javnog priopćavanja zabranjena“ (Ustav Republike Srpske, članak 26., 3.). U ovom kontekstu valja istaknuti informaciju kako su u Krivični zakon Republike Srpske uvrštene sankcije za povredu slobode izražavanja misli te za cenzuru. Članak 161. Krivičnog zakona Republike Srpske određuje da mediji ne smiju biti podvrgnuti bilo kakvim oblicima ograničavanja slobode izražavanja i cenzure. U članku stoji sljedeće:

Ko uskrati ili ograniči slobodu govora ili javnog istupanja, osnivanja ustanova javnog informisanja, slobodu štampe ili drugih sredstava javnog informisanja, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine. (2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se i ko

naredi ili sprovodi cenzuru, novinaru uskrati ili ograniči pristup informaciji ili slobodu obaveštavanja, osim ako se ne radi o državnoj ili službenoj tajni.

U članku 162. se navodi:

Ko protivpravno sprečava štampanje, prodaju ili distribuciju knjiga, časopisa, novina ili drugih štampanih stvari, ili proizvodnju i emitovanje radijskog ili televizijskog programa, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.

Zakonska i ustavna rješenja kojima je uređena sloboda izražavanja u medijima u Bosni i Hercegovini temeljito je usklađena s normativnim aktima kojima se ova sloboda štiti i u razvijenim demokratskim društvima. U ovom kontekstu, javno informiranje je slobodno i ne podliježe cenzuri. Medijska legislativa je generalno dobra, međutim, problem predstavlja neodgovarajuća implementacija gotovo svih zakona koji se odnose na medije u BiH. Medijski zakoni nude uistinu zadovoljavajuća rješenja, međutim, ako se dublje analiziraju, primijetit će se da su mnoga pitanja neprecizno regulirana pa se u tom kontekstu postojeće odredbe zakona često tumače na posve različite, a često i pogrešne načine. Za dobrobit novinarstva ipak moramo inzistirati na dosljednoj primjeni zakona ali i na efikasnijoj provedbi svih regulatornih mehanizama. Možda je to jedini način da dođemo do željene promjene u medijskoj sferi.

2. Danas teže nego ikad biti novinar

U društvima kakvo je bosanskohercegovačko, koje je na putu prema demokraciji, zakonski okviri su nužni, a neizbježni izuzeci od slobode izražavanja moraju također biti definirani zakonom. Ukoliko se sumira ranije rečeno, u Bosni i Hercegovini postoje zakonski okviri koji reguliraju medijski sustav te formalno štiti medije od neopravdanog uplitanja države u medijske sadržaje, odnosno od prakse cenzure u skladu s interesima vladajućih struktura, ali ipak oni ne jamče ne postojanje cenzure. Naprotiv, ona postoji, a izravni i neizravni pritisci usmjereni su uglavnom na novinare koji najčešće ne trebaju negativno izvještavati o bilo kome ili čemu što je značajno za vlasnike ili urednike. Također, sloboda izražavanja u Bosni i Hercegovini je često ugrožena jer struka nema jasna i konkretna pravila kako se novinar može zaštititi od neprimjerenih pritisaka vlasnika, urednika ili nekih vanjskih faktora. Ugrožavanje slobode novinara i medija ne znače udar ne njihovu medijsku neovisnost, već i

na slobodan pristup informacijama i kritičko promišljanje, što dodatno ugrožava i ovako ugroženu medijsku sliku u cijeloj regiji. Uz cenzuru i autocenzuru koja nam je ostala naslijeđena iz socijalizma, medije su sustigli i drugi problemi.

Pitanje novinarskog djelovanja i novinarstva općenito se nalazi u veoma turbulentnom razdoblju. Novinari danas egzistiraju u veoma specifičnim uvjetima. Pored loših ekonomskih uvjeta s kojima su suočeni, pritisaka od strane različitih subjekata, pogoršanih radnih uvjeta, novinari danas imaju problem i što nemaju dovoljno slobode prilikom izvještavanja. Posvjedočit ćemo da su vrlo česti slučajevi neprihvatljivih izmjena tekstova od strane urednika, potom odluke o neobjavlivanju tekstova i priloga, ali i cenzure i autocenzure. Pritisci i napadi imaju različite forme. Novinar portala *Sarajevo-x* Adis Karadža za istraživanje *Pod pritiskom-izvještaj o stanju medijskih sloboda u Bosni i Hercegovini*, iznio je osobno iskustvo iz svog novinarskog angažmana u jednom tiskanom mediju, gdje je postojalo izravno favoriziranje određenih, odnosno negativan odnos prema drugim političkim akterima čak do te mjere da se nije smjelo pisati bilo što negativno o određenim političarima dok su drugi „vrlo rado bili na tapeti“ i da su „naredbe za napad na nekog političara dolazile od urednika“. Naveo je i da nije postojao način a ni bilo kakav napor da se novinari obrane od pritisaka ovakve vrste. Sve ucjene, bile one izravne ili neizravne, iskazane prijetnje ali i cijela atmosfera straha, veliki su čimbenik koji negativno utječu na bosanskohercegovačku medijsku stvarnost. Posve je jasno je da nema apsolutne slobode kada su mediji u pitanju. Novinari nisu uspjeli napraviti otklon od služenja dnevnoj politici, aktualnoj vlasti i vlasnicima medijskih kuća. Da bi se lakše razumjelo koliko su mediji i novinari slobodni u Bosni i Hercegovini preuzeli su se rezultati istraživanja u okviru *Regionalne platforme za zagovaranje slobode medija i sigurnosti novinara na Zapadnom Balkanu*. Istraživanje je pokazalo da najveći utjecaj na rad novinara imaju nadležni, odnosno urednici, potom vladini zvaničnici i političari. Imamo česte primjere kada se određenim političkim strankama i pojedincima daje veći medijski prostor. Ovakve privilegije drastično se odražavaju na kreiranje programske sheme ali i na povjerenje medijskih konzumenata.

3. Sve više novinara u službi politike

Mnoštvo je primjera u regiji koji potvrđuju da postoje ogromni politički pritisci posebice prema javnim servisima. Novinari, vjerni vlasti, imaju znatno bolji tretman od onih koji

kritiziraju. Primjeri suradnje između političkih elita i medijskog sektora, izlažu novinare i političkim i ekonomskim pritiscima. Neki od njih uključuju prijetnje ali i fizičke napade protiv novinara. Drugi pritisci su latentni, a uključuju ekonomske ali i političke pritiske na medije, poput ograničavanja budžetskih sredstava ili povlačenja reklamnih sadržaja od kojih su mediji finansijski ovisni. Prema istraživanju *Pod pritiskom-izvještaj o stanju medijskih sloboda u Bosni i Hercegovini*, novinari se gotovo svakodnevno susreću sa pritiscima različite vrste, a većina novinara ima iskustva sa određenim pritiscima usmjerenim na njih ili njihove kolege. S druge pak strane, političke elite sve više nastoje ovladati i upravljati medijima, s jednim ciljem: omogućiti slabljenje njihove kritičke funkcije ali i udaljavanje od problematičnih društvenih pitanja. Nastoji se ostvariti utjecaj i kontrola kroz uređenje načina financiranja medija (posebice kada su javni servisi u pitanju) i postavljanje upravljačke strukture. Neadekvatno uređen sustav financiranja dovodi do toga da su se sadržaji javnih medija gotovo izjednačili sa sadržajima koje nude komercijalne medijske kuće. Izuzetno je važno da se mediji udalje od vlade i ekonomije jer se na taj način može očuvati javna sfera ali i osigurati ostvarivanje prava na informiranje i pravo na izražavanje. Ipak, većina pritisaka na medije i novinare ostaju skrivena od očiju javnosti. Bitno je spomenuti da se u bh. medijima, uz cenzuru, sve više događa i autocenzura, koja je prema mnogim razmišljanjima značajno pogubnija za novinarstvo od same cenzure. Nju možemo objasniti kao ograničavanje slobode medijskog i javnog izražavanja vlastitom voljom. Razlozi zašto novinari podliježu autocenzuri uglavnom su pritisci vlasti ili jakih interesnih grupa, zbog utjecaja političkih i ostalih društvenih okolnosti, straha od posljedica istinitoga i cjelovitoga pisanja i uređivanja, bilo zbog posebnih karijernih ili pak materijalnih razloga. Oglada se u namjernom ispuštanju bitnih činjenica ili mišljenja, pa se i bez formalne cenzura izbjegavaju teme koje bi mogle biti nepoželjne vlastima ili se pak obrađuju jednostrano, tako da iste te vlasti budu zadovoljne objavljenim vijestima. Autocenzura u bh. medijima je sve prisutnija i vidljivija, a sa pozicije profesionalizma i društvene odgovornosti, ona je najveći problem koji urušava integritet bh. novinarstva. Novinari je često pravdaju egzistencijom, a najžalosnija činjenica je da ona rapidno raste. Čak se može zaključiti da je znatno manje prisutna izravna cenzura, na način da urednici izravno dobivaju upute od vladajućih stranaka, već se ona manifestira mnogo suptilnije. Tako imamo primjere i kada novinari dobiju zadatak od institucija da napišu tekst koji je zapravo već napisan. Novinari, u suštini služe samo kako bi potpisali tekst, a novinari se ne žele zamjeriti vlasnicima medija a vlasnici se ne žele zamjeriti izvorima informacija.

Razmišljamo li ikada, što bi se dogodilo novinaru neke bh. tiskovine (gotovo sve novine su tzv. politički bilteni) da u tiskovini koju preferira ali i financijski (p)održava jedna politička opcija, piše o istoj političkoj opciji ili njezinim članovima u negativnom kontekstu? Koliko često imamo priliku slušati ili gledati priloge u medijima o korupciji, nepotizmu i stranačkoj poslušnosti kao jednom od glavnih kriterija prilikom zapošljavanja? Veoma rijetko. Novinari koji pišu i izravno ukazuju na društvene anomalije, izlažu se brojnim neugodnostima, često sebe i svoju obitelj dovode u opasnost, a ponekad zbog toga dolaze i u nemilost poslodavca. Upravo iz ovoga razloga, sadržaji medija su u manjoj ili većoj mjeri u službi interesa vlasnika i s njim povezanih centara političke moći, pa je kredibilitet ali i kvaliteta medija u BiH u značajnoj mjeri ugrožena. Do čega nas je ova situacija dovela? Dobili smo potiskivanje pravih i krucijalnih pitanja, navijački odnos prema prošlosti, dobivamo šutnju o kriminalu i kriminalnim radnjama, dobivamo loše novinarstvo, loše medije i pasivne medijske konzumente. Mediji se sve više koriste kao sredstvo za zadovoljavanje interesa moćnih pojedinaca i grupa, dok je njihova primarna uloga da javnosti osiguraju pravovremenu i istinitu informaciju u toj mjeri reducirana, da građani gube realnu i jasnu sliku o društvenoj zbilji.

4. Kako poboljšati uvjete za novinare?

U studiji *Mediji i shrinking space u Bosni i Hercegovini* objavljenoj 2017. godine a zasnovanoj na empirijskom istraživanju medija u BiH, između ostaloga, navode se osnovni problemi s kojima se novinarstvo i novinari u Bosni i Hercegovini danas susreću. Prije svega, novinari rade veliki broj priča na dnevnoj razini, potplaćeni su i nemaju vremena uraditi priču kvalitetno i često su van svih profesionalnih načela novinarstva. Vlasnici medija, s druge strane, imaju komercijalne interese. Novinari su podijeljeni po ideološkim linijama (tri naroda, tri skupine novinara, tri istine). Zbog političkih utjecaja, a samim tim i ekonomskih, veliki broj novinara pristaje i na cenzuru i na autocenzuru iz straha da će izgubiti posao ili da će imati neku vrstu novčane sankcije. Međutim, u ovom kontekstu, najveći problem predstavlja isprepletenost svih ovih problema. Ovakvu situaciju je veoma jednostavno objasniti. Naime, ukoliko je uredniku/vlasniku potrebna priča napisana i objavljena na neki određeni način a novinar odbije raditi upravo na taj način jer nije u skladu s profesionalnim novinarskim standardima, urednik/vlasnik će naći nekoga drugog tko hoće (značajan dio medija ne traži profesionalce već jeftinu radnu snagu). U ovom kontekstu, jasno je da vlasnici

medija u Bosni i Hercegovini posjeduju monopol, a novinari najčešće (zbog specifičnih uvjeta u kojima djeluju) popuštaju pred zahtjevima moćnijih, pritom uništavajući uspjehe pravih novinara koji se teško bore za slobodu riječi i misli. Evidentno je da su bosanskohercegovački mediji u zadnjih dvadesetak godina doživjeli ozbiljnu devastaciju koja je ostavila dubok trag, najviše u kvalitativnome smislu. Neka od rješenja za poboljšanje uvjeta za novinare jesu: ombudsman za medije, istrage ali i pravni postupci u svim slučajevima ugrožavanja sigurnosti novinara, profesionalnost pravosuđa, efikasno i ažurno reagiranje institucija na napade, ali i samoregulacija.

4.1. Samoregulacija-jedna od opcija?

Ideja samoregulacije je rođena u Švedskoj prije gotovo sto godina. Ideja je zapravo simbioza između medija koji trebaju postaviti standarde vlasti, koja se treba prestati miješati u slobodu medija i građana, koji žele pouzdane medije. Pogledi i razumijevanje samoregulacije varira od kulture do kulture. U zatvorenim ili tranzicijskim društvima ovo pitanje je još uvijek na razini zagovaranja, a funkcije samoregulacije prvenstveno se razumijevaju i definiraju kao zaštita medija od političke cenzure, od ekonomske ovisnosti ali i sudskih procesa. Drugi pak samoregulaciju promatraju kao obrazovni alat kako za novinare tako i za medijsku publiku. U kontekstu novinara, samoregulacija uključuje visoke profesionalne standarde, a za medijsku publiku, visoki stupanj medijske pismenosti. Prije svega, promovirajući standarde, samoregulacija pomaže održanju kredibiliteta medija kod javnosti. Ovo je naročito poželjno u mladim demokracijama gdje je neovisno novinarstvo samo po sebi novina. Tako u Bosni i Hercegovini, u vrijeme kada imamo hiperprodukciju medijskih sadržaja, situaciju u kojoj se javljaju brojni novi akteri na medijskom tržištu, država često nije u mogućnosti na vrijeme ponuditi adekvatan zakonodavni okvir. Zato je samoregulacija kao odgovor na nedostatak zakonskih normi i uspostavu minimalnih pravila bolja nego izostanak regulacije u potpunosti. Nadalje, često samoregulativni akti mogu poslužiti kao dobar temelj za izmjenu i dopunu regulatornog okvira s obzirom na to da se upravo njima ukazuje na probleme od strane samih sudionika na medijskom tržištu. Samoregulacija je vrlo važan čimbenik modela regulacije medija kojeg zagovara EU. Ona uključuje visok stupanj suradnje svih aktera: medija, regulatornih tijela, države, predstavnika struke i građanskih udruženja. Ona bi predstavila zajednički napor medijskih profesionalaca na uspostavljanju dobrovoljnih uređivačkih smjernica, a na taj način mediji bi prihvatili svoj dio odgovornosti za kvalitetu javne riječi. Na koncu pojasnimo zašto je samoregulacija dobra i zašto bi upravo ona poboljšala ali i olakšala novinarima posao? Uvođenje samoregulativnih dokumenata u medijske kuće u Bosni i Hercegovini znatno bi smanjio mogućnost za zlouporabu javne medijske sfere od pritiska svih vrsta. Uz brojne druge inicijative, kao što je prije svega poticanje na medijsku pismenost, instrumenti samoregulacije mogu značajno doprinijeti pluralizmu, liberalizaciji, šarolikosti ali i poboljšanju medijskih sadržaja. Ključna stvar je unaprijediti kvalitetu medija a samoregulacija je način kojeg je vrlo jednostavno primijeniti.

Od velike je važnosti pronaći metode koje će dugotrajno riješiti temeljni problem-neovisne i odgovorne medije.

4.2. Zaključci i prijedlozi

- ✚ Unatoč brojnim zakonima, mediji u Bosni i Hercegovini nisu slobodni, te su suočeni s brojnim problemima.
- ✚ Cenzurom i autocenzurom se nastoji kontrolirati medije i medijske sadržaje.
- ✚ Sloboda izražavanja je zajamčena zakonima, međutim primjena zakona je nedosljedna. Krivični zakon Republike Srpske novčano ali i oduzimanjem slobode, sankcionira one subjekte koji uskrate slobodu govora ali i naredi ili provode cenzuru. Ove sankcije se možda čine teške i oštre, ali analizirajući medijsku sliku, koja svaki dan postaje gora, želja je da i Federacija ide istim putem.
- ✚ Političke elite sve više vladaju medijima i medijskim sadržajima.
- ✚ Sustav financiranja medija je neadekvatno uređen-mediji su plodno tlo za cenzuru i autocenzuru.
- ✚ Rješenje mogu biti: pravni postupci u slučajevima ugrožavanja sigurnosti novinara, profesionalnost pravosudnih tijela, ombudsman za medije, samoregulacija.
- ✚ Samoregulacijom trebaju biti obuhvaćeni: mediji, regulatorna tijela, država, predstavnici struke, građanska udruženja.

Zaključak

U suvremenom kontekstu očuvanje prava na informaciju je veliki izazov. Novinari koji profesionalno, savjesno i odgovorno rade svoj posao prepušteni su sami sebi i najčešće nemaju zaštitu nadležnih tijela. Javnost ima pravo znati što se događa u društvu a sve javne osobe ali i javna tijela dužni su poštovati to pravo ali i pomoći novinarima da objektivno i fer informiraju javnost. Društvena odgovornost medija sugerira kako bi država trebala posustati u postavljanju bilo kakvih ograničenja medijskom djelovanju. Ipak, država je dužna štiti najviše vrijednosti, pa se u tom kontekstu mora obuzdati moć medija ali i naći način za

postavljanje granica. Rješenje je da pojedina ograničenja trebaju predložiti oni na koje će se ona i odnositi. U svakom slučaju, medije je nužno profesionalizirati i izvući ispod kontrole svake vrste.

Neki autori smatraju da je medije najučinkovitije prepustiti samoregulaciji. Samoregulacija medija je opće prihvaćeni model koji se definiraju odnosi u novinarstvu, poštuje primjena profesionalnih standarda i etičkih načela. Ukoliko želimo zdrave medije, moramo imati i zdravo medijsko okruženje: funkcionalnu zakonsku regulativu, visoku razinu obrazovanih novinara, njihovu ekonomsku stabilnost i neovisnost. Danas često u Bosni i Hercegovini čujemo da je novinarstvo u krizi. Ono nije ništa više u krizi nego društvo u cjelini. Mediji su, sviđalo se to nama ili ne, ipak samo ogledalo društva u kojem egzistiraju.

Ovaj tekst je proizveden u okviru projekta *Regionalna platforma za zagovaranje medijskih sloboda i sigurnosti novinara na Zapadnom Balkanu* uz finansijsku podršku Evropske Unije. Sadržaj ovog teksta je isključiva odgovornost Udruženja BH novinari i autora i ni u kom slučaju ne odražava stavove Evropske unije.